

Bokros Lajos - Az alapját veszített felépítmény

Hogyan akadályozta meg a bolsevik kommunizmus a marxi ihletésű szocializmus előretörését a huszadik században?

PUBLICISZTIKA - LXIII. évfolyam, 51-52. szám, 2019. december 19.

<https://www.es.hu/cikk/2019-12-19/bokros-lajos/az-alapjat-vesztett-felepitmeny.html>

Kezdetben minden oly egyszerűnek látszott. Rohant előre az ipari fejlődés, és vele együtt növekedtek a városok a tizenkilencedik század utolsó harmadában. A kapitalizmus európai és világméretű győzelme kézzelfoghatónak mutatkozott. Az iparosodás és a városiasodás megteremtette a nagyüzemi munkásságot, amely a szocialista eszmék és mozgalmi szerveződés hatására politikai tényezővé lépett elő. Otto von Bismarck vaskancellár ugyan felhasználta az I. Vilmos császár ellen 1878 tavaszán-nyarán gyorsan egymás után megkísérelt két merényletet a német szocialista munkáspárt betiltására (Sozialistengesetz), csaknem mindenki számára világos volt, hogy a „történelem menetét” nem lehet feltartóztatni. Kevesen emlékeznek arra, hogy az 1888-ban trónra lépett II. Vilmos császár volt az, aki 1890-ben Bismarck minden ellenkezése dacára hatályon kívül helyeztette a Sozialistengesetzet. Megbukott a porosz arisztokrácia minden törekvése arra, hogy a fejlődő munkásmozgalmat a német szellemtől, nemzettől és birodalomtól idegen és veszélyes tényezőnek mutassák be. (Érdekes és fontos, hogy a betiltás ideje alatt a szociáldemokrata képviselők egyébként bent ültek a Reichstagban.)

Amikor a párt végre kijött a fényre, felvette máig érvényes nevét: Németország Szociáldemokrata Pártja (Sozialdemokratische Partei Deutschlands; SPD). A névválasztás hűen tükrözi az európai munkásmozgalomban uralkodó felfogást, annak nemzetközi jellegét. Az elkövetkező 25 évben a párt szinte megállás nélkül erősödött. 1890-ben a betiltás feloldását közvetlenül követő választásokon az SPD elnyerte a szavazatok közel 20 százalékát. 1912-ben, az első világháború előtt megtartott utolsó választásokon pedig már csaknem 35 százalékot kapott. Negyedszázados és szinte töretlen növekedésével az SPD a német birodalom legnagyobb pártjává, egyúttal az egész európai munkásmozgalom legfontosabb politikai szervezetévé, annak minden kétséget kizáró vezető erejévé emelkedett.

A vezető erő döntő tényezője volt nemcsak a mennyiség, hanem a minőség is: az SPD irigylésre méltó módon birtokolta a „siker világnézetét” (Weltanschauung des Erfolgs). Ez egyenesen következett az akkor már uralkodó marxi felfogásából, ami a szocializmus győzelmét „objektív történelmi szükségszerűségnek”, vagyis elkerülhetetlennek mutatta be. Nos, ki ne akarna a győztesek között menetelni?

Két könyv – két szakadás

Természetesen nem volt sima a menetelés, mert az út egyre rögzösebbnek mutatkozott. 1899-ben az SPD egyik vezetője, Eduard Bernstein erős támadást intézett a marxista ideológia alapjai ellen. Ekkor jelent meg legnagyobb hatású könyve A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai címmel. Ebben a magyarul is olvasható írásában Bernstein elvetette a marxi kapitalizmuselmélet és politikai cselekvés sarokkövét képező munkaérték-elméletet, valamint az értéktöbblet-elméletet. Adatokkal cáfolta, hogy a legfejlettebb tőkés országokban előrehaladt volna a tőkekoncentráció és -centralizáció. Elutasította a munkásosztály elnyomódásáról vallott marxi nézetet is. Noha nem vetette el nyíltan az osztályharc közkeletű felfogását, de a forradalmat nem tekintette feltétlenül szükségesnek. Helyette a demokrácia keretei között kivívott reformokban látta a munkások helyzetének érdemi javítását szolgáló lépéseket. A megelőző századfordulón megszületett az első nagy szakadás ideológiai alapja, a reformista revizionizmus.

Fontos emlékezni arra, hogy a bernsteini revizionizmust kezdetben élesen bírálta szinte minden szociáldemokrata, így Karl Kautsky, August Bebel, Wilhelm Liebknecht és az orosz marxizmus atyja, Georgij Valentyinovic Plehanov is.

Három évvel később, 1902 márciusában, Stuttgartban napvilágot látott egy másik könyv. Szerzője egy jobbára ismeretlen orosz fiatalember volt, aki könyvét oroszul írta, de a cári cenzúra miatt azt otthon nem tudta volna megjelentetni. Címe: Mi a teendő? Alcíme: Mozgalmunk legégetőbb (legfájóbb = nabolevsie) kérdései. Politikai pamflet a javából, amelynek kiadása a szerző szerint azért késett, mert időközben sürgető politikai feladat adódott: az emigrációban élő és tevékenykedő oroszországi szociáldemokrata körök és áramlatok „egyesítése”.

Nos, ez az egyesítés egyáltalán nem sikerült, sőt egy év múlva, az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Brüsszelben, illetve Londonban tartott második kongresszusán (egyések szerint ez volt valójában az első, az alapító kongresszus) végleges szakadásra került sor az oroszországi szociáldemokraták éppen csak megalakított pártjának soraiban. Ennek következményei beláthatatlannak bizonyultak, és alapvetően meghatározták az egész huszadik század történelmét. A szakításban döntő szerepet játszott az említett könyv írója, Vlagyimir Iljics Lenin. Könyvével nem minden szándék nélkül ezt a repedést készítette elő.

A stuttgarti J. H. W. Dietz kiadó a kézirat leadása után mindössze egy hónappal jelentette meg a könyvet. (Ó régi szép idők!) Ez még egy 144 oldalas könyvecske esetében is abszolút figyelemre méltó teljesítmény. Lenin sietett. A kinyomtatott példányoknak még abban az évben meg kellett találni illegális útvonalat a távoli Oroszországba. Már készen volt a terv, hogy 1903 júliusában pártkongresszus lesz, aminek feladata az első pártprogram és szervezeti szabályzat elfogadása. Ehhez tisztázni kellett nemcsak az ideológiát, hanem a szervezeti kérdéseket is.

A szöveg tudatosan éles hangú és provokatív – pontosan ez felelt meg a szerző jellemének és szándékának. Fogadtatása – mind emigráns körökben, mind pedig odahaza – rendkívül ellentmondásos volt. Bíráló akadt szép számmal, és nem csak azok között, akiket Lenin könyvében nyíltan megtámadott.

Kevesen emlékeznek manapság a könyv tényleges tartalmára annak ellenére, hogy a marxizmus-leninizmus emlőin nevelkedett, ma már öregedő és lassan eltűnő közép- és kelet-európai értelmiség számára kötelező olvasmány volt. (Én is köztük vagyok.) Akkoriban azonban keveset vagy semmit sem tudhattunk meg a szöveg keletkezésének körülményeiről és a Lenin által élesen bírált elvtársi ellenfelek valódi nézeteiről. Viszont a későbbi történelmi események fényében és a körülmények elhallgatásának fülsiketítő csöndjében sokak szemében úgy tűnhetett, hogy Leninnek mindenben igaza volt.

Válasszuk ki azt a tételt, ami a későbbiekben az egész leninizmusnak nevezett gondolati felépítményt meghatározta. A könyv második és harmadik fejezete tartalmazza Lenin legfontosabb ideológiai újítását. Ennek lényege az, hogy noha a munkásosztály a kapitalizmus elleni küzdelem hordozója és a szocialista forradalom motorja, a munkások önmagukban csak spontán tevékenységekre képesek; a forradalmi tudatosságot kívülről kell bevinni a munkásmozgalomba. A munkásság magára hagyatva legföljebb a szakszervezeti bérharc szintjére képes eljutni, és hajlamos megbékélni a kapitalizmussal. Szükség van tehát egy forradalmi élcsapatra, hivatásos forradalmárok erős és fegyelmezett pártjára, amelyben az osztályuktól elidegenedett értelmiségiek vezető szerepet játszanak. Ezek az értelmiségiek rendelkeznek megfelelő képzettséggel és szabad idővel ahhoz, hogy kidolgozzák azt az ideológiát és cselekvési programot, ami felemeli a munkásosztályt, szervezi és irányítja annak tevékenységét a szocializmusért vívott harcban. Nem éppen Marx és Engels a legjobb képviselői ennek az európai, osztályától elidegenedett értelmiségnek, amelyik azután döntően hozzájárult a szocialista eszmék és mozgalmak kialakulásához és megerősödéséhez?

Minden demagógia részben azért és úgy hat, mert van benne némi igazság. A kiábrándult és lelkes értelmiségiek szerepe semmilyen társadalmi mozgalomban és politikai szervezetben nem tagadható és nem mellőzhető. Jelenti-e azonban ez azt, hogy az értelmiségieknek feltétlenül „el kell juttatni” a munkásságot a tudatosságnak valami olyan, „magasabb” fokára, ahová önmagától nem jutna el? Ki határozhatja meg azt, hogy az így felvázolt tudatosság magasabb rendű, és jobban megfelel a munkások érdekeinek, mint az a spontaneitás, amire maguktól is képesek? És ami a legfontosabb: mi van akkor, ha a munkásosztály nem kíván eljutni a „magasabb rendű tudatosság” értelmiségiek által feltálat szintjére? Lehet-e a munkásságnak bőven elégséges politikai cél a reformista szocializmus? Szabad-e a munkásosztálynak mást érteni szocializmuson, mint az értelmiség? Lehet-e az egyszerű munkásokat erőszakkal forradalmi cselekvésre ösztönözni? Szabad-e a munkásosztályt erőszakkal a szocializmus építésére kényszeríteni? Vagy, ahogy sok bíráló később joggal kérdezte: mit is jelent a proletárdiktatúra? A forradalmi élcsapat szerepében tetszelgő párt olyan diktatúráját, ahol a párt történelmi elhivatottságot jelent be akár a munkásosztály elnyomása árán is?

Magát elkötelezett és ortodox marxistának valló ideológusok számára Marx írásai szilárd talajt kínáltak. Noha Marx soha nem fejtette ki részletesen, hogy valójában mit ért proletárdiktatúrán, könnyen lehetett hivatkozni arra, hogy a szocialista mozgalom megalapítója szükségesnek tartotta a proletárdiktatúrát, hiszen elsősorban ennek hiányát tette meg a párizsi kommün bukása legfőbb okának. (Szól erről például Polgárháború Franciaországban című könyvében.)

De ne szaladjunk előre. Ezeket a kérdéseket akkor még senki nem tette föl. Lenin élesen elítélte Bernsteint revizionizmusa miatt, de ezzel nem lógott ki a sorból. Azt sem ő találta ki, hogy a szocializmus tudományosan megalapozott forradalmi eszméjét úgymond kívülről kell bevinni a munkásosztály soraiba. Könyvében hivatkozhatott a nagy tekintélyű Kautskyra, aki 1901-ben az Osztrák Szociáldemokrata Párt programját elemezve szó szerint ezt mondta: „modern szocialista tudatosság csak mély tudományos ismeretekből táplálkozhat. A modern közgazdaságtudomány ugyanúgy feltétele a szocialista termelésnek, mint mondjuk a modern technológia és a proletariátus egyiket sem képes létrehozni bármennyire is szeretné... A tudomány nem a proletariátus, hanem a burzsoá értelmiség (kiemelés Kautskytól) terméke: ennek a rétegnek a képviselői fejében született meg a modern szocializmus eszméje és ők közvetítették azt a felkészült munkások felé, akik aztán bevezették a gondolatot az osztályharcba.” (Neue Zeit, 1901–2, XX. I. No.3, 79. o.)

Ennek nyomán azt hihetnénk, hogy Kautsky üdvözölte Lenin gondolatait. Nem így történt. Lenin szélsőségekbe hajtotta az értelmiség ideológiai vezető szerepét, és pártszervezési alapelveket kovácsolt belőle. Körvonalazódott a legkevésbé sem demokratikus alapon felépülő forradalmi élcsapatpárt eszmei előképe, a hivatásos forradalmárok nagyjából zárt összeesküvő csoportja által irányított illegális harci szövetség felfogása. Ez volt a valódi lenini újítás, a nyers leninizmus.

Ez akkor szinte senkinek sem tetszett azok közül, akik valamit számítottak. Bírálta ezt a következtetést nemcsak Martinov, a Lenin által ökonomistának bélyegzett szocialisták vezére, akit Lenin idézett könyvében mérgezett tolla hegyére tűzött, hanem Akimov, a zsidó munkásszövetség, a Bund vezetője is. (A Bund ebben az időben több tagot számlált, mint az egész oroszországi szociáldemokrata tömörülés.) Hamarosan csatlakozott hozzájuk maga Plehanov, valamint Akszelrod, akit Lenin a második pártkongresszuson sikeresen kizárt az Iszkra szerkesztőségéből (egyébként ez volt a bolsevik–mensevik szakítás egyik legfontosabb oka, és innen származnak a később megkövült többség–kisebbség elnevezések). Trockij, aki Lenin fiatal barátja volt egészen a nagy szakadásig, maró gúnnyal pamfletet írt Lenin gondolatai ellen. Rosa Luxemburg lengyel szocialista, későbbi kommunista, a német SPD egyik vezetője ugyancsak éles kritikával illette az újdonsült bolsevik vezető nézeteit. Kautsky majdnem megszólalt, de mivel ízléstelennek találta beleavatkozni egy apró testvérpárt belügyeibe, inkább csöndben maradt. Vagy jelentéktelennek tartotta Lenint és az egész korabeli orosz szociáldemokrata mozgalmat?

15 év múlva már késő volt.

A párbaj

Száz évvel ezelőtt megjelent öt könyv, amely megrengethette volna a világot, de nem tette. Megrengethette volna, ha az érvek ereje elég lenne ehhez. Noha az érvek tanítanak, de még inkább a tények és a tapasztalat. A huszadik századnak előbb át kellett élnie, hogy mi is az a bolsevik szocializmus.

Karl Kautsky volt az első, aki azonnal felismerte az új kihívás óriási horderejét. Kautsky a bolsevik szocializmus születése pillanatában megrémült a torzszülött láttán, és roppant erőteljes ideológiai támadást indított a kibontakozó szovjet kommunizmus ellen. És ami különösen fontos: marxista alapon. Éppen ez teszi küzdelmét különösen hitelessé.

Ellentétben Bernsteinnel, aki nyíltan revizionista elveket vallott, és vállaltan szembefordult a marxi tantételekkel, Kautsky ortodox marxistának tekinthető. Életútja minden szempontból bizonyíték erre.

Kautsky 1854-ben született Prágában. Ebben az évben Marx még csak 36, Engels pedig 34 éves fiatalember volt. Kautsky Marx halálakor (1883) 29 éves, Engels halálakor (1895) 41 éves volt. Fontos az is, hogy Kautsky hosszú életet élt. 1938-ban halt meg Amsterdamban, a náci hatalomátvételt követő emigrációban, jóval később, mint Lenin (1924) és alig hamarabb, mint az elűzött Trockij (1940). Kautsky mind élete hossza, mind annak időzítése nyomán összekötő kapocs volt a marxizmus alapítói és a századforduló kommunista nemzedéke között.

Kautsky kivételesen alapos filozófiai, ideológiai felkészültséggel rendelkezett. Nem pártvezető volt, hanem újságíró és elméleti ember. 1883-tól egészen 1917-ig ő volt a német szociáldemokrácia elméleti lapjának (Neue Zeit) főszerkesztője. Engels halála után mind Németországban, mind Oroszországban őt tartották a legtekintélyesebb marxista teoretikusnak. Marx végrendeletének megfelelően ő volt az alapító atyák irodalmi hagyatékának felkent örököse és megbízott gondozója.

Kautskyról a nyers és gúnyos stílusáról ismert fiatal Lenin nagy tisztelettel írt, és mint tanítójáról emlékezett meg – egészen az első világháború kezdetéig. Sőt még tovább is, mert Kautsky egyike volt azon keveseknek a szociáldemokraták közül, akik kezdettől fogva elleneztek a háborút. Ez azért fontos, mert a – hosszú ideig uralkodó közhiedelemmel ellentétben – Lenin nem ellenezte, hanem üdvözölte az európai háborút, hiszen alkalmat látott benne arra, hogy a világ proletárjai – egymás öldöklése helyett – fegyvereiket minden országban a hazai burzsoázia ellen fordítsák. Lenin a belső polgárháborút a szocialista forradalom szükségszerű melléktermékének tekintette. A világháborút annak imperialista – hódító – jellege miatt ítélte el.

Kautsky nemcsak ellenezte a háborút, hanem tevékenyen föllépett ellene. 1917-ben csatlakozott az SPD-ből kivált Független Szociáldemokrata Párthoz (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, USPD). 35 év után ezért kellett megválnia a Neue Zeit főszerkesztői posztjától. 1917-ben az USPD lelkesen üdvözölte mind a februári, mind az októberi oroszországi forradalmat. Kautsky maga a másodikat már nem, ezért élesen bírálta őt az USPD vezetősége. Hugo Haase igyekezett Kautskyt visszatartani a bolsevizmus elleni fellépéstől. Ez azonban nem sikerült. 1918 nyarán (nem véletlenül) Bécsben megjelent Kautsky híres könyve, A proletárdiktatúra (Die Diktatur des Proletariats).

Kautsky írása csak a kezdő lövés volt a szociáldemokrácia és a kommunizmus történelmi jelentőségű első küzdelmében. Hamarosan jött a válasz: Lenin még 1918 decemberében megjelentette közismert pamfletjét A proletárforradalom és a renegát Kautsky címmel. (Ezt sokan ismerhetjük, mert a szocialista oktatás szokás szerint csak a bírálatokat közölte, de a megbírált eredeti szövegeket nem.) Kautsky azonban nem hagyta annyiban: 1919 júliusában, Berlinben napvilágot látott legújabb írása Terrorizmus és kommunizmus címmel. Erre aztán a Vörös Hadsereg alapító vezére, a büszke Trockij válaszolt azonos című könyvvel 1920-ban. A vitában az utolsó szó Kautskyé lett, mert 1921-ben megjelent az ötödik könyv: A demokráciától az állami rabszolgaságig (Von der Demokratie zur Staatsklaverei) meglehetősen figyelemfelkeltő és sokatmondó címmel. Ezzel a szakítás a szociáldemokrácia és a kommunizmus mint ideológia és mint politikai gyakorlat között véglegessé vált.

Das Problem

Ez a címe Kautsky első könyve első fejezetének. Hogy jól értse mindenki, már az első oldalon rávilágított a vita lényegére, amikor párhuzamot vont a párizsi kommün és a bolsevik uralmi rendszer között a következőképpen:

„Egy fontos ponton a párizsi kommün felette állt a szovjetköztársaságnak. Az előbbiben minden szocialista irányzat részt vett és egyiküket sem zárták ki abból. Oroszországban az uralkodó szocialista párt a többi szocialista párt ellen harcol. Hatalmát a többi szocialista párt kizárásával gyakorolja...”

„Az ellentét a kétféle szocialista irányzat között nem apró-cseprő személyes féltékenységeken (Eifersüchteleien) nyugszik, hanem két alapvetően különböző módszer között feszül: a demokratikus és a diktatórikus (kiemelés Kautskytól) között.” (Kautsky, i. m. 9. old. Dietz Verlag Berlin, 1990)

Kautsky idézett műve jelentős részben a marxizmus öröksége körül forgott. 1918-ban még az volt az uralkodó szocialista közfelfogás, hogy a marxizmus kiállt a demokrácia mellett. Miután a bolsevikok nyíltan megtagadták ezt, Kautsky szemében antimarxisták lettek. Noha igaz, hogy Marx írt a proletárdiktatúra szükségességéről, ezt nem mindenki találta ellentétesnek a marxista felfogással. Sőt, Kautsky szerint a demokrácia a szocializmus feltétele; demokrácia nélkül nem képzelhető el valódi szocializmus, olyan, ami a munkásokat felszabadítja a kizsákmányolás alól és

elvezeti az osztály nélküli társadalomba.

Kautsky, mint láttuk, ortodox marxista volt, nem pedig revizionista. A Bernstein nevével fémjelzett revizionizmus megkérdőjelezte az osztályharcot és elvetette a forradalmat; a szocializmust elsősorban békés átnövés nyomán képzelte el. Kautsky felfogása ezzel ellentétes volt. Úgy vélte, hogy a polgári demokráciában megmaradnak az osztályellentétek, hiszen változatlan marad a munkásosztály kizsákmányolása. A demokrácia tehát nem teszi fölöslegessé az osztályharcot, de kedvezőbbé teszi a feltételeket a kapitalizmus egyébként elkerülhetetlen megdöntéséhez. A szocializmus – ahogy Marx maga is elismerte – megvalósulhat békés úton, de ez nem jelenti azt, hogy nincs szükség forradalomra. A forradalom lényege azonban nem a fegyveres felkelés, hanem a társadalom uralmi viszonyainak gyökeres megváltoztatása, elsősorban a „kisajátítók kisajátítása”. A demokrácia tehát a szocializmus lényege. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy legyenek kedvezőbbek az osztályharc feltételei a kapitalizmus idején, hanem kizárólag a demokrácia biztosítja a szabadságot a szocializmus győzelme után.

Ez világos és egyértelmű támadás volt a bolsevizmus ellen. Nem véletlen, hogy Lenin igyekezett a lehető leggyorsabban válaszolni a Kautsky által képviselt egzisztenciális kihívásra. A válasz elkészítése mindössze négy hónapot vett igénybe. Vajon mi volt az oka ennek a kivételes sürgősségnek és sietségnek?

A válasz a korabeli viszonyokban és uralkodó felfogásokban keresendő. Kautsky könyvének megjelenésekor (1918. augusztus) még tartott a világháború. Lenin válasza idejére már véget értek a harci cselekmények. Október az osztrák és a magyar, november a németországi demokratikus forradalom hónapja volt. Véget ért a Habsburg- és a Hohenzollern-házak sok évszázados, hosszú uralma. Kézelfogható közelségbe került a demokrácia, főként a vesztes országokban.

Kautsky attól félt, hogy az 1917. októberi bolsevik forradalom igen rossz példát mutat a bekövetkező németországi eseményeknek, Lenin pedig attól, hogy a nyugati munkásság segítsége nélkül az orosz forradalom nem maradhat fenn. Leninnek fontos volt a Nyugat elismerése és támogatása, elsősorban a német szociáldemokratáké, akiktől minden elméleti vita ellenére a forradalmat várta. Ebben az időben még minden valamirevaló baloldali hitt a szocializmus közeli és világméretű elterjedésében. Lenin és hívei vigyázó szemüket nyugatra vetették, onnan várták az orosz forradalom végleges győzelmét és megerősítését. Kautsky véleményvezér volt nyugaton, akinek ítélete nem volt figyelmen kívül hagyható. (A mensevik és az eszer pártokat egyébként nyugaton alig ismerték; ebben a gyakori névváltoztatások nem

segítettek. Noha nem értették, hogy a bolsevikok miért üldözik ezeket a pártokat, de nem tartották fontosnak.)

Természetesen Kautsky kétségbeesett tiltakozása és segélykiáltása nem hatott az oroszországi eseményekre. Ezt Kautsky nem is várta. 1931-ben így írt erről: „könyvem azért írtam, hogy megmentsem lelkiismeretemet, nem pedig azért, mert azt reméltem, hogy bármiféle gyakorlati sikere lesz. Hogyan is hatott volna egyetlen német pamflet, amit a háború közepén Bécsben adtak ki, Petrográdban és Moszkvában? A legtöbb bolsevik nem is hallott létezéséről. De ha olvasták volna is, eleve arra ítéltetett, hogy hatástalan maradjon. A bolsevikok már nem fordulhattak vissza az úton anélkül, hogy feladják magukat. A tények logikája mindig erősebb az érvek logikájánál.” (Die Gesellschaft, VIII, No.3.)

A tények logikája

E rövid tanulmány keretében nincs tér Lenin válaszát, Kautsky viszonzválaszát, valamint Trockij és Kautsky különösen éles szellemi összecsapását elemezni. De nincs is rá feltétlenül szükség. Elég annyi, hogy Lenin szigorúan tartotta magát ahhoz a régi tantételhez, hogy a polgári demokrácia nem valódi demokrácia. Érdemes idézni egyetlen bekezdést: „A polgári demokrácia, noha a középkorral összevetve hatalmas előrelépés – és a kapitalizmus körülményei között ez nem lehet másképp –, szűk, korlátozott, hamis és hazug; paradicsom a gazdagok, csapda és csalás a kizsákmányoltak, a szegények számára” (kiemelés tőlem). Lenin azzal vádolta Kautskyt, hogy mellőzi a demokrácia osztálytartalmát. Könnyen hivatkozhatott számos marxí szövegre, ahol az alapító hasonlóan gúnyos hangnemben és igen leegyszerűsítő módon értékelte a polgári demokráciát, mint a kizsákmányolást eltakaró fügefalevelet. A demokráciának ez az eredendő lebecsülése hatékonyá kovácsolt minden érvet a szovjeturalom valódi természetének elkendőzéséhez. Leninnek a bizonyítás minden kényszere nélkül elegendő volt csupán kijelenteni, hogy a „proletár demokrácia milliószor demokratikusabb, mint minden polgári demokrácia; a szovjethatalom milliószor demokratikusabb, mint a demokratikus polgári köztársaság.”

Lenin könyve még két további szempontból fontos. Egyrészt vele kezdődött el az a szép bolsevik gyakorlat, hogy amiről nem beszélünk nyilvánosan, az nincs. Másrészt a szocializmusnak a bolseviktól eltérő minden felfogása osztályárulás; ennek képviselője a burzsoázia lakójává süllyedt. Aki pedig a tőkés lakója, az objektíve a

forradalom ellensége, ezért legyőzendő, sőt megsemmisítendő. Innen már csak egyetlen kis lépés a teljes jogfosztás, a terror és a gyilkosság.

Kautsky felismerte, hogy a tények logikája terrorba hajtja azt a pártot, amelyik – noha az adott pillanatban a munkások egy részének támogatásával került hatalomra – valójában nem bírta még a munkásosztály többségének bizalmát sem, nemhogy az oroszországi társadalom többségének tartós támogatását. Ez kiderült már az 1917 végén megtartott parlamenti választások során, amit az októberi forradalom után a Népbiztosok Tanácsa kénytelen volt megszervezni. 1918 januárjában az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tanácskozását a fegyveres örök egyetlen délután és éjszaka után szétzavarták, a parlamentet helyettesítő szovjet testületekbe pedig addig szavaztatták újra meg újra a munkásokat, parasztokat, katonákat, amíg valahogyan össze nem jött a bolsevik többség. Napirenden voltak a csalások, a hamisítások, a kizárások. (Lenin 1917-ben még habozott, hogy egyáltalán szükség van-e a szovjetekre; csak amikor látta, hogy ezekben a testületekben pártja alkalomadtán többséget szerezhetsen, akkor adta ki a jelszót, hogy „minden hatalmat a szovjeteknek!”) Már 1918 folyamán kiderült, hogy nincs többé sajtószabadság, folyamatosá váltak a zaklatások a mensevik és az eszer vezetők, párttagok ellen, megkezdte áldatlan tevékenységet a Cseka, a bolsevik titkosrendőrség, amire semmilyen törvényi korlát nem vonatkozott. Kautsky bénultan állt az események ilyen fordulata előtt, és megrémült attól, hogy a bolsevik betegség esetleg a jóval fejlettebb Nyugatot is megfertőzi. Ezért írta meg könyvét és kezdte meg a harcot a bolsevizmus ellen – marxista alapon.

Kautsky azzal vigasztalta magát, hogy a torzszülött bolsevik szovjethatalom nem lesz hosszú távon életképes, mert a szocializmus építésének Oroszországban egyáltalán nincsenek meg a gazdasági és társadalmi feltételei. Minden korábbi – időnként látványos – ipari fejlődés ellenére Oroszország alapvetően paraszti és agrárjellegű ország maradt. A munkásosztály legnagyobb létszáma az első világháború előtt legfeljebb hárommillió fő volt, miközben az orosz birodalom lakossága az 1916-os népszámlálás szerint meghaladta a 180 milliót. Ráadásul a forradalmak nyomán a munkások száma erősen lecsökkent, mert a nagyvárosokban fellépő súlyos élelmiszerhiány hatására nagyon sokan visszamenekültek vidékre. Hozzájárult ehhez a hadikommunizmus örült és kétségbeesett gyakorlata is, ami egyrészt megtiltotta a városlakóknak a vidéki élelmiszer-beszerzést (batyuzás), másrészt elrendelte a paraszti terményfölösleg erőszakos és ellenszolgáltatás nélküli elkobzását (begyűjtés). Lényeges, hogy ezeket az intézkedéseket nem pusztán a körülmények kényszere szülte, hanem ez felelt meg a szocializmus eredeti, piactagadó felfogásának is. Némi finom gúnnyal elmondható, hogy az ideológiai és az uralmi

felépítmény mindenáron szocialista akart lenni, miközben a gazdasági-társadalmi alap korántsem volt az.

Vereség és győzelem

Kautsky tévedett: a bolsevik ihletésű szovjethatalom történelmileg elég hosszú távon életképesnek bizonyult. Nem volt igaz az, hogy az uralmi rendszert minden körülmények között a gazdasági és társadalmi alap határozza meg, sőt a szovjet világ sokkal inkább ennek az ellenkezőjére adott példát. Kiderült, hogy az alap és felépítmény közkeletű fogalompárja – noha elemzési eszköznek ragyogó lehet – a valódi társadalmi fejlődést nem írja le helyesen. Még a kapitalizmusban sem arról van szó, hogy a gazdasági alap határozza meg az uralmi viszonyokat és az ideológiai, jogi, kulturális, erkölcsi stb. felépítményt. A kapitalizmus újszerűsége abban rejlik, hogy a modernizáció nyomán ez az első olyan gazdasági-társadalmi alakulat, amelyben a kettő között finom és kényes, folyton változó egyensúly érvényesül. A kapitalizmus újdonsága az, hogy a megelőző társadalmi alakulatok politikai viszonyaiba beágyazott gazdaság önálló társadalmi létezésre tesz szert, végre egyenrangúként a többi társadalmi létszféra mellé lép. Ezt a modernizációs folyamatot fordította vissza a bolsevik kommunizmus azáltal, hogy a gazdaságot szigorúan alávetette a mindenható politika céljainak és szükségleteinek. (Maga Lenin hangsúlyozta a politika elsődlegességét a szocializmusban, még akkor is, ha a gazdasági helyzetből fakadó kényszereknek ideiglenesen engedelményeket tesznek – mint később például a NEP idején 1921 és 1928 között.) Szociológiai értelemben a bolsevik kommunizmus tehát kétségkívül modernizációellenes fellépés; haladás helyett brutális visszafejlődés. Ezt a szörnyű tényt érezte meg, ismerte föl elsőnek Kautsky, ami hallatlan történelmi érdeme még akkor is, ha a marxizmus fegyvere szörnyen elavultnak bizonyult a felbukkanó fenevad ellen.

Kautsky veresége a marxista ideológia veresége – a bolsevik szovjethatalom a materialista történelemfelfogás és a marxi tudományos szocializmus veresége. Később az is kiderült, hogy a demokrácia körülményei között a munkásosztály valóban elvesztheti forradalmi küldetését, és pontosan úgy, ahogy Lenin mondta, „lesüllyed” a reformista szocializmus álláspontjára. Nem harcol többé a tőkés rend megdöntéséért, kizárólagos politikai uralomért, valamiféle „osztály nélküli” társadalomért. Nem akar semmilyen forradalmat, megelégszik azzal, hogy saját helyzete folyamatosan javul kis lépések sorozata nyomán. Sőt, mi több, mivel a kapitalizmus fejlődése a huszadik század második felében a hagyományos ipari és

nagyüzemi munkásság számbeli csökkenését eredményezte, szembetűnő a szakszervezetek térvészése, a munkásosztály politikai befolyásának hanyatlása.

Vannak jelek arra, hogy a marxista ideológia elméleti vereségének (nyugati fejlődés) és gyakorlati bukásának (keleti fejlődés) szörnyű tényét az öreg ortodox marxista az emigrációban keserűen felismerte. De akkor már késő volt. Sztálin kegyetlen és tömeggyilkos uralma könyörtelenül bilincsbe verte a szovjet világot. A szovjet birodalom azután a második világháború nyomán fél évszázadra tovább terjeszkedett és alapvetően meghatározta minden nép, az egész világ sorsát.

Van azonban vigaszunk, nem is kevés. Ha ideológiai alapon nem is, de politikai vonatkozásban Karl Kautsky legalább részlegesen győzött. Írásai nem csekély mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a szociáldemokraták Nyugaton sikeresen elállták az utat a bolsevik ideológia és a kommunizmus győztes térhódítása előtt. Az első világháború után kormányzati hatalomhoz jutott SPD szükség esetén ugyan fegyveres erővel, de nem csekély társadalmi támogatással akadályozta meg a megalakuló kommunista pártok által szervezett felkeléseket, puccsokat. Hasonlóan járt el az osztrák szociáldemokrata párt, amikor Kun Béla exportálni igyekezett a magyarországi Tanácsköztársaságot. Valósággá vált a bolsevikok félelme: forradalmuk elszigetelt maradt. (Ámbár meglehet, hogy ez volt a szerencsénk, mert így az 1919 márciusában megalakult Komintern révén korlátlanul uralhatták saját mozgalmukat és a formálódó nyugati kommunista pártokat sokáig sikeresen alávetették a Szovjetunió nagyhatalmi érdekeinek.)

Kautsky a nyugati civilizációba kapaszkodott a bolsevik totalitarizmus ellen. (Halálakor úgy tűnhetett, mintha annak csak a romjaiba kapaszkodott volna.) Noha a fasizmus és a náciizmus, ami nem csekély mértékben a kommunizmusra adott egyik lehetséges válaszként értékelhető, rövid időre eluralta Közép-Európát, a második világháború után a liberális demokrácia egyértelműen győzedelmeskedett. Habár ezt a civilizációs csúcspontot a Szovjetunió eltűnése újra fényesre csiszolta, sohasem felejthető, hogy a történelemnek nincs vége. Újabb és újabb ordas kihívások fognak jelentkezni és már jelentkeznek is. Ezek közül manapság az egyik, minden szempontból visszataszító a szabadságellenes (illiberális), kirekesztő, gyűlöletkeltő, fasizmusba hajló nacionalista populizmus. Merítsünk erőt abból, hogy mindig voltak hősök, szocialisták és konzervatívok, liberálisok és demokraták, akik felléptek a gonosz fogvicsorgató uralma ellen még akkor is, amikor ez rövid távon hiábavalónak bizonyult és reménytelennek látszott.

